

**ОСВІТНЬО-ВИХОВНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ
І САМОСВІДОМОСТІ КУРСАНТІВ (СТУДЕНТІВ) ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ**

Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. Series: pedagogical and psychological sciences. (Ed.). Potapchuk Ye. No. 64. pp. 129–133. [in Ukrainian].

16. Yagupov, V.V. (2013). Modelirovanie professionalnoy kompetentnosti vypusknikov professionalnykh uchebnykh zavedeniy [Modeling of professional competence of graduates of professional educational institutions]. *New learning technologies: coll. of science works.* (Ed.). Hrebelyuk O.P. Vol. 76. pp. 144–152. [in Ukrainian].

17. Yagupov, V.V. (2022). Tsinnisno-motyvatyivnyi komponent profesiinoy kompetentnosti fakhivtsiv: metodolohichnyi aspekt [Value-motivational component of professional competence of specialists: methodological aspect]. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine.* No. 6 (70). pp. 164–175. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.02.2023

УДК 378.6:355.233.2:316.42/485.26-057.875

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.276828>

Інна Ящук, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки

Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Наталія Казакова, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки

Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

**ОСВІТНЬО-ВИХОВНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ
І САМОСВІДОМОСТІ КУРСАНТІВ (СТУДЕНТІВ) ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ**

Стаття присвячена проблемі розвитку громадянської свідомості і самосвідомості курсантів (студентів) закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України.

Розкрито сутність понять “свідомість”, “самосвідомість”, “громадянська свідомість”, “громадянська самосвідомість”; характеризувано функції громадянської свідомості: пізнавальної, світоглядної, моделюючої, регулювальної, оцінної.

Визначено й сформульовано освітньо-виховні орієнтири розвитку громадянської свідомості у курсантів (студентів) закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України в умовах воєнного часу, а саме: наповнення змісту навчальних дисциплін матеріалом громадянсько- і державознавчого характеру; розвиток ціннісних орієнтацій, мотивів та установок, що спонукають діяти відповідно до законодавства України; формування у курсантів (студентів) активної життєвої позиції, їх здатності до громадських ініціатив і волонтерства.

Ключові слова: громадянська свідомість і самосвідомість; функції громадянської свідомості; курсанти (студенти) закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України; освітньо-виховні орієнтири.

Лім. 13.

Inna Yashchuk, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Professor of the Pedagogy Department

Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

Nataliia Kazakova, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor,
Associate Professor of the Pedagogy Department

Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

**EDUCATIONAL GUIDELINES FOR DEVELOPING CIVIC AWARENESS AND
SELF-AWARENESS AMONG CADETS (STUDENTS) OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
UNDER THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE IN TIMES OF WAR**

The article emphasizes that, due to the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine and the encroachment on its sovereignty and territorial integrity, the problem of developing civic consciousness and self-awareness among youth is one of the most pressing issues in Ukrainian society. It is highlighted that the readiness of an individual to fulfill the duty of defending the independence of the state, its national interests, and territorial integrity depends on the level of their development. The necessity of updating the process of developing civic consciousness and self-awareness of cadets (students) of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is emphasized, taking into account modern challenges caused by the war.

Based on the analysis of normative legal documents, the main principles of upbringing a citizen of the Ukrainian state and the requirements for the professional training of competitive specialists for the needs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine have been determined. According to them these specialists will be able to protect the territorial integrity of the country, its borders, the rights, freedoms and interests of citizens, counteract crime, and ensure public safety and order in the state at a high professional level.

**ОСВІТНЬО-ВИХОВНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ
І САМОСВІДОМОСТІ КУРСАНТІВ (СТУДЕНТІВ) ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ**

The essence of the concepts of “consciousness”, “self-awareness”, “civil consciousness”, and “civil self-awareness” has been clarified. There have been disclosed in an article such functions of civil consciousness as cognitive, worldview, modeling, regulatory, and evaluative.

The educational guidelines for the development of civic consciousness in cadets (students) of higher education institutions under the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in conditions of wartime have been identified and characterized. These are in particular filling the content of educational disciplines with materials of civic and state studies; developing value orientations, motives, and attitudes that encourage compliance with Ukrainian legislation; forming an active life position in cadets (students) and their ability to engage in public initiatives and volunteering.

The experience of the teaching staff of Donetsk State University of Internal Affairs, Kharkiv National University of Internal Affairs, Odessa State University of Internal Affairs, and Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs in implementing ways to develop civic consciousness and self-awareness in cadets (students) is described.

Keywords: *civic consciousness and self-consciousness; functions of civic consciousness; cadets (students) of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; educational guidelines.*

Постановка проблеми. Успішне функціонування нашої держави пов'язане з її громадянами, що складають єдиний народ, тому їх виховання здійснюється відповідно до державної політики, яка в нинішніх умовах спрямована на “зміцнення громадянського суспільства, укріплення національної безпеки та оборони держави, реалізацію захисту прав та свобод людини і громадянина, відповідальне ставлення громадян до своїх громадянських обов'язків, активну участь у суспільному житті, а також усвідомлення того, що носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є український народ, який разом та в особі кожного громадянина відповідальний за майбутнє України” [4].

Основні засади виховання громадянина Української держави відображені у Законі України “Про національну безпеку України” (2018), Указі Президента “Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 р.” (2019), Стратегії національно-патріотичного виховання (2019), Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 рр. (2021), Законі України “Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності” (2022); у виховних концепціях: Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 р. (2020), Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (2022), Концепції національно-патріотичного виховання у системі освіти (2022). Вони спрямовані на: “утвердження у свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України; ... сприяння набуттю патріотичного досвіду на основі готовності до участі у процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини...” [5], що повною мірою відповідає запитам сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. У вітчизняній психолого-педагогічній літературі проблема виховання громадянина досліджується різнобічно.

Наприклад, М. Замелюк О. Пуш і Т. Оксенчук розкрили теоретико-практичний аспект громадянського виховання у закладі вищої освіти, а М. Левківський і О. Колодій – його полікультурний аспект; О. Сухомлинська висвітлила громадянськість як феномен виховання, а Г. Ломакіна – як якість суб'єкта громадянського суспільства; Ю. Олексін і С. Якубовська розробили методичну модель формування рис громадянськості особистості; П. Пенцак здійснив ґрунтовний аналіз підходів до формування громадянсько-патріотичної позиції майбутніх офіцерів, а А. Снігур деталізувала етапи її формування.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ в Україну, посяганням на її суверенітет і територіальну цілісність в українському суспільстві актуалізувалася проблема розвитку громадянської свідомості і самосвідомості молоді. Переконані, що саме від рівня її сформованості залежить готовність кожного громадянина України в т.ч. й майбутнього працівника поліції стати на захист держави і її національних інтересів, працювати задля зміцнення обороноздатності країни і подальшого розвитку суспільства.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити її характеристики освітньо-виховні орієнтири розвитку громадянської свідомості і самосвідомості курсантів (студентів) закладів вищої освіти МВС України в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для цілісного розуміння психолого-педагогічної категорії “громадянська свідомість і самосвідомість” розглянемо спочатку сутність понять “свідомість” і “самосвідомість”.

“Свідомість – це внутрішня детермінанта розвитку особистості, своєрідний еталон, згідно з яким індивід фіксує процес свого особистісного розвитку; це зростання у різних сферах життєдіяльності: взаєминах з іншими, професійній діяльності, прецизії у визначенні (уточненні) бачення себе у системі провідних життєсенсорних цінностей...” [2, 129]. Оскільки підвищення рівня свідомості індивіда тісно пов'язаний із його прагненням до самопізнання, то самосвідомість виступає як модель бажаного майбутнього, орієнтуючись на яке, індивід узгоджує процес свого саморозвитку [2].

Свідомість людини як громадянина пов'язана з

переживаннями нею своєї приналежності до держави, народу, які, своєю чергою, можуть супроводжуватися як позитивними, так і негативними емоціями (наприклад, відчуття себе корисним для суспільства (позитив), або неприйняття соціумом вираженої індивідом громадянської позиції (негатив)). А громадянська свідомість передбачає осмислення своєї ідентичності, усвідомлення себе членом суспільства, готовність виконувати значущу для суспільства діяльність, оцінювати свої якості у контексті цієї діяльності, нести відповідальність за свої дії перед суспільством.

У сучасній психолого-педагогічній літературі поняття “громадянська свідомість” розглядається як: сукупність суспільно значущих поглядів і переконань, що сприяють розвитку взаєностосунків як між окремими людьми (як соціальними істотами, що відображають систему “світ – людина”), так і між соціальними і національними групами [1]. Громадянська самосвідомість як психолого-педагогічна категорія включає: розуміння соціально-політичних процесів, що відбуваються у країні (здатність глибоко осмислювати суспільно-політичні події і давати їм оцінку); усвідомлення себе громадянином країни і членом громадянського суспільства; визнання себе громадянином держави, який знає свої права і виконує обов’язки, здійснює об’єктивну оцінку власних вчинків, рис характеру і якостей відповідно до загальнолюдських і суспільних цінностей [1], “що є концептуальною основою та консолідуючими чинниками утвердження української національної та громадянської ідентичності, фундаментом для гармонізації інтересів людини, забезпечення стабільності в суспільстві та сталого розвитку держави” [4].

Громадянська свідомість як соціально-психологічна категорія знаходить вираження у таких поняттях, як: соціальна активність, громадянська відповідальність, громадянський обов’язок, суспільна спрямованість праці, жертвовність, законслухняність. Завдяки сформованості цих якостей особистість оцінюється з погляду її служіння суспільству.

Громадянська свідомість, відображаючи конкретну соціальну картину навколишньої реальності, виконує низку взаємопов’язаних функцій: пізнавальну, світоглядну, моделювальну, регулювальну, оцінну.

Пізнавальна функція пов’язана із накопиченням індивідом знань про країну і суспільство, тому й передбачає оволодіння базовими знаннями про громадянське суспільство для розуміння тенденцій його розвитку, а також здатність аналізувати закономірності історичного розвитку держави і суспільства.

Світоглядна функція виражається у сформованих поглядах індивіда на навколишню дійсність шляхом пізнання соціального життя й осмислення суспільно-політичних явищ.

Функція моделювання передбачає вироблення моделі поведінки індивіда з урахуванням сприйняття ним та оцінки всієї системи суспільних відносин (економічних, політичних, морально-етичних тощо).

Регулятивна функція передбачає сформованість у свідомості індивіда установки на вироблення громадянського ставлення до держави і різних явищ суспільного життя відповідно до сформованих ідей, поглядів та переконань; дотримання ним норм та принципів життєдіяльності, що впливають на його дії і вчинки, регулюють поведінку, істотно впливають на мотиви прийняття конкретних рішень та майбутній розвиток країни.

Оцінна функція полягає у тому, що на основі сформованої громадянської самосвідомості здійснюється оцінка конкретних життєвих дій та вчинків державницького характеру.

Людина – це істота соціальна, яка постійно взаємодіє зі світом, що її оточує. У її свідомості знаходиться відображення абсолютно все суспільне життя. З врахуванням цього, система самосвідомості буде заповнена тими категоріальними структурами, які сформувалися під впливом суспільства, його соціальних інституцій. Важливим завданням будь-якого ЗВО, як соціальної інституції є підготовка високопрофесійного, конкурентоспроможного фахівця європейського рівня, а також “виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу” [3].

Оскільки мета і завдання закладів вищої освіти МВС України підпорядковані формуванню конкурентоспроможного фахівця, який “буде спроможний на високому професійному рівні захищати територіальну цілісність країни, її кордони, права, свободи та інтереси громадян, протидіяти злочинності, забезпечувати публічну безпеку і порядок у державі” [6], то визначимо такі освітньо-виховні орієнтири розвитку в курсантів (студентів) громадянської свідомості і самосвідомості:

– наповнення змісту навчальних дисциплін матеріалом державо- і громадянознавчого характеру, розвиток критичного мислення;

– розвиток ціннісних орієнтацій, мотивів та установок, що спонукають діяти відповідно до законодавства України;

– формування активної життєвої позиції, здатності до громадських ініціатив і волонтерства.

Наповнення змісту навчальних дисциплін матеріалом державо- і громадянознавчого характеру, розвиток критичного мислення. У процесі оволодіння знаннями суспільно-гуманітарних дисциплін курсанти (студенти) засвоюють знання про людину та суспільство, державний устрій країни, функціо-

нування і розвиток демократичної держави, що дає змогу зрозуміти глибинні механізми розвитку суспільства, відчутти духовний зв'язок із народом, його історичною пам'яттю; простежити еволюцію розвитку понять "громадянин", "громадянство", "громадянське суспільство", "громадянська культура", "активний громадянин", усвідомити своє місце у громадянському суспільстві. Залучаючи кожного курсанта (студента) до активної діяльності з вивчення, аналізу, осмислення наукового та соціокультурного досвіду людства, вираженого у знаннях, викладачі спонукають їх до аналізу інформації й розвитку критичного мислення.

Критичне мислення як технологія передбачає розвиток *аналітичного мислення*, тобто уміння здійснювати аналіз отриманої інформації, зіставляти явища чи факти, що стосуються предмета розгляду, і порівнювати їх: *асоціативного мислення* – здатності встановлювати асоціації з уже відомими фактами і явищами для отримання більш детальної інформації про предмет розгляду; *логічного мислення* – тісно пов'язане з умінням вибудовувати логіку для здійснення послідовності дій і вчинків у прийнятті правильного рішення; *самостійного мислення* – уміння вибудовувати доказову базу на основі сформованих знань і умінь про факти і явища, що розглядаються; *системного мислення* – уміння розглядати явища чи факти цілісно, у контексті їх взаємозв'язків з іншими.

При цьому викладачем здійснюється педагогічна корекція світоглядних уявлень та установок курсантів (студентів), в результаті чого у курсантів (студентів) виробляється поведінковий стереотип, що відповідає вимогам майбутньої професійної діяльності.

При вивченні філософських дисциплін прослідковується прямий зв'язок між світоглядними пошуками вітчизняних мислителів, їх орієнтацією на раціональне осмислення правової культури народу та сучасними проблемами розвитку політико-правової сфери життєдіяльності українського суспільства.

Оволодіваючи змістом навчальних дисциплін, курсанти (студенти) накопичують досвід емоційно-ціннісного ставлення до діяльності людей, які в різні частини і епохи були зразками громадянського, державницького ставлення до виконання обов'язку перед Батьківщиною. При цьому здійснюється акцент на найважливіших суб'єктно-діяльнісних і духовно-моральних їх якостях та характеристиках, які є значущими у контексті розвитку демократичного суспільства: патріотизм, відданість, відповідальність, громадянська стійкість. Звернення до текстів першоджерел, історичних і сучасних документів, використання активних методів засвоєння знань (проблемних питань, бесід, діалогу, дискусій, мозкового штурму) у поєднанні з репродуктивними, проблемними та евристичними методами навчання,

сприяє розумінню курсантами громадянського суспільства як такого, що ґрунтується на взаємозв'язку людини і держави, людини і соціальних груп суспільства; забезпечує синтез соціальної зрілості особистості та її духовності, на яких, згідно з психологічними особливостями, і формується громадянська свідомість. Унаслідок активізації процесів формування світогляду створюються сприятливі передумови для усвідомлення істинної суті громадянськості, яка унеможливила переродження патріотизму в націоналізм.

Розвиток ціннісних орієнтацій, мотивів та установок, що спонукають діяти відповідно до законодавства України, передбачає використання в освітньому процесі інформаційних матеріалів урядових сайтів (rada.gov.ua) з метою вивчення законодавства України, сайтів підвідомчих структур (mon.gov.ua, mvs.gov.ua), інформаційні матеріали яких спрямовані на удосконалення освітньо-виховного процесу, підготовку конкурентоспроможних фахівців, розвитку в них громадянської свідомості і самосвідомості, формуванню морально-етичної й правової культури, суспільно-державних і національних цінностей.

На формування громадянської свідомості курсантів (студентів) ЗВО значною мірою впливає відомча інформація МВС: повідомлення, хроніка, факти високопрофесійного виконання службових обов'язків, особливо у боротьбі зі злочинністю, діяльність працівників правоохоронних органів, відзначених державними нагородами; аналіз інформації з нейтралізації чуток, домислів, припущень негативної спрямованості та необґрунтованих прогнозів, фейків, спрямованих на дискредитацію поліції; матеріали про результативність правоохоронної діяльності та роль працівників поліції у забезпеченні державної і громадської безпеки.

Вагому роль у цьому контексті відіграє освітній портал МВС України, який уміщує інформацію про освітню діяльність усіх підструктурних закладів вищої освіти, умови вступу до ЗВО, наукову і видавничу діяльність викладачів, міжнародні зв'язки, діяльність кафедр та спеціалізованих вчених рад, організацію освітньо-виховної і позааудиторної діяльності, роботу юридичних клінік, діяльність студентських наукових гуртків, органів курсантського (студентського) самоврядування тощо.

Офіційні сайти ЗВО виступають важливим засобом громадянського становлення студентської молоді. Постійно оновлюючи базу даних та інформаційно-аналітичні матеріали, заклади вищої освіти наповнюють його громадянсько-патріотичним змістом, що спонукає курсанта (студента) критично мислити, висловлювати своє ставлення до подій чи фактів, робити висновки й узагальнення. Тобто основи громадянськості і патріотизму представлені на сайтах професійно.

Цінними у цьому контексті вважаємо інформаційно-ілюстративні матеріали про проведення відкритих лекцій, засідання студентських наукових гуртків, науково-практичних конференцій, участь курсантів у міжнародних та всеукраїнських конкурсах наукових робіт, заходах загальнодержавного, регіонального та університетського рівнів з нагоди відзначення державних подій, пам'ятних дат, волонтерську діяльність тощо.

Наприклад, виховний потенціал у контексті розвитку громадянської свідомості і самосвідомості курсантів вбачаємо в інформаційних матеріалах сайту Донецького державного університету внутрішніх справ про проведення VI Всеукраїнської науково-практичної курсантської (студентської) конференції іноземними мовами "Правоохоронні органи на захисті правопорядку та конституційних свобод в умовах миру та воєнного стану", в якій взяли участь 118 представників освітніх та наукових закладів системи відомчої освіти МВС України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби, здобувачі вищої освіти юридичного профілю класичних університетів, на якій було обговорено актуальні питання підготовки правоохоронців в умовах воєнного стану, міжнародні стандарти правоохоронної діяльності, проблеми захисту конституційних прав людини в діяльності поліції в зоні воєнного конфлікту й взаємодії правоохоронних органів та громадськості у сфері забезпечення публічного порядку в умовах воєнного стану [13].

На сайті Харківського національного університету внутрішніх справ робота професорсько-викладацького складу з формування громадянської свідомості і самосвідомості курсантів (студентів) представлена в рубриках: "Відео про героїв МВС" (містить відео-матеріали про працівників МВС – захисників і захисниць української державності, які відстоюють свободу, незалежність і демократичні цінності України), "Сторінка пам'яті" (фото-матеріали, присвячені героям Небесної Сотні); "Діти про права людини" (представлено результати конкурсу дитячих малюнків на правову тематику), "Пам'ятні дати" (висвітлює історію країни в пам'ятних датах і подіях) [9].

Великий виховний потенціал у розвитку громадянської свідомості і самосвідомості містять матеріали Музею історії Одеського державного університету внутрішніх справ, в експозиціях якого відображено історію розвитку міліції Одещини з моменту її створення й до нині. Серед експонатів – зразки форменого одягу працівників міліції різних часів, холодна і вогнепальна зброя, в т.ч. й саморобна, вилучена у злочинців у ході оперативно-розшукової діяльності одеської міліції; нагороди та інші оригінали документів працівників і службовців закладу освіти [10]. Музейні експонати та експозиції сприяють відображенню у свідомості курсантів ідей законності, спра-

ведливості, відповідальності, чим і формують у них громадянське ставлення до держави, діяльності її соціальних інститутів; забезпечують формування морально-етичних і правових норм поведінки, громадянських цінностей і якостей, почуття гордості за обрану професію.

Ефективним засобом формування громадянської свідомості і самосвідомості курсантів (студентів) вважаємо мережеві технології, тому що вони, по-перше, відповідають запитам сучасних здобувачів освіти, а по-друге, є технологічною платформою для педагогічного супроводу освітньо-виховного процесу. Оскільки найбільш популярним месенджером є Telegram, а в ньому діє функція формування каналів (спеціальних інформаційних трансляцій), то його можна використовувати як засіб виховного впливу з метою розвитку громадянської свідомості і самосвідомості. Наприклад, у Харківському національному університеті внутрішніх справ Telegram-чат <https://cutt.ly/3M9F00D> використовується з метою популяризації ЗВО та професії поліцейського при виборі майбутньої професії; telegram-чат "КіберХНУВС" (<https://t.me/CyberErudition>) публікує посилання на цікаві й корисні матеріали та новини у сфері інформаційної безпеки, кібербезпеки і протидії кіберзлочинності [12].

Інформація сайтів ЗВО МВС України, що відображає актуальні події життєдіяльності закладу освіти, значною мірою здійснює вплив на розвиток у курсантів (студентів) громадянської свідомості та самосвідомості, сприяє становленню їх громадянської стійкості.

Формування у курсантів активної життєвої позиції, здатності до громадських ініціатив і волонтерства передбачає засвоєння ними норм та цінностей громадянського суспільства. Формування способів колективної діяльності на вирішення спільних інтересів, проектування як основи ефективної творчої діяльності відбувається шляхом участі в програмах, конкурсах, проєктах.

Наприклад, курсанти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ взяли участь в українсько-американській Програмі "Be Brave Like Ukraine", ключова мета якої – забезпечення гуманітарних потреб підрозділів ЗСУ та територіальної оборони, МВС, ДСНС, МОЗ, а також задоволення гуманітарних потреб вразливих груп серед цивільного населення в умовах повномасштабної агресії РФ на території України [8]. Участь в цій Програмі об'єднала усі суб'єкти освітнього середовища ЗВО: педагогів, курсантів, соціальних партнерів шляхом активної комунікації, взаємодії та обміну інформацією. Ця взаємодія результативно вплинула на формування комунікативної компетенції курсантів (студентів), яка є дуже важливою у професійній діяльності поліцейського. Участь у Програмі забезпечує здатність осмислювати й аналізувати профе-

сійно та особистісно значущі соціокультурні проблеми, усвідомлювати себе соціально відповідальними громадянами з чітко вираженою світоглядною і громадянською позицією.

Працівники і курсанти усіх ЗВО МВС від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну беруть участь у волонтерській діяльності. Вони забезпечують донорською кров'ю тих, хто постраждав внаслідок російського вторгнення і потребує негайної допомоги. Така діяльність є мотивованою, викликає почуття співпереживання, емпатії, формує ціннісні ставлення до громадян, надає сили для прояву людської гідності у важких життєвих ситуаціях. А якщо особистість чітко визначає мотиви своєї діяльності й усвідомлює її цінності, їх відповідність запитам суспільства, то це засвідчує про сформованість у неї громадянської свідомості. Адже особистісний сенс є одним з найважливіших її проявів, він виражає індивідуальне ставлення людини до навколишнього світу та власної діяльності і у сформованій громадянській позиції певною мірою відображає співвідношення індивідуальної та суспільної свідомості.

Проект Громадянської освіти EdCamp Ukraine “Всесвітній День Гідності в Україні – 2022”, який реалізовувався курсантами Донецького ДУВС за сприяння Save the Children in Ukraine, Education Cannot Wait #ECW та співпраці з Українським інститутом розвитку освіти й Офісом освітнього омбудсмена України [11], спрямований на формування в курсантів цінності людини, її прав і свобод, вшанування тих, хто став на захист національної ідеї, ідеалів і демократичних цінностей суспільства, національних інтересів держави під час Помаранчевої революції 2004 р. і Революції Гідності 2013–2014 рр. А як відомо, історична пам'ять повною мірою забезпечує оцінку результатів своєї діяльності з позиції корисності для суспільства.

Участь у програмах, проектах, конкурсах посилює громадянську компетенцію, яка проявляється в умінні формулювати проблеми сучасного суспільства та шляхи їх вирішення, забезпечує формування громадянської свідомості і самосвідомості, громадянського “Я”, сприяє єдності українського суспільства, є ефективним засобом зміцнення соціальних зв'язків. Загалом це допомагає курсанту (студенту) усвідомити політико-правову приналежність до держави, власну значимість у суспільстві, визначити концепцію своєї життєдіяльності як громадянина вільної демократичної держави.

У процесі формування громадянської свідомості і самосвідомості курсантів важливою є їх психолого-педагогічна підтримка, що виражається не тільки у демократичному стилі роботи професорсько-викладацького складу ЗВО, заохоченні курсантів до прояву активності, ініціативи, відстоюванні власних інтересів, вираженні власної громадянської позиції,

а й у використанні технології стимулювання, що передбачає адміністративну підтримку курсантів, позитивні публікації у ЗМІ чи на сайтах ЗВО, іменні стипендіальні програми, грантову підтримку, пільгові програми, стажування тощо.

Висновки. Освітній процес у сучасних ЗВО МВС України відображає офіційно визначену стратегію національно-патріотичного виховання, в якій чільне місце відводиться розвитку у курсантів (студентів) громадянської свідомості і самосвідомості, сформованість якої засвідчує про розуміння курсантами (студентами) соціально-політичних процесів, що відбуваються в країні (досягається шляхом наповнення змісту навчальних дисциплін матеріалом державо- і громадянськознавчого характеру); усвідомлення ними національних і загальнолюдських цінностей, що забезпечують сталий розвиток громадянського суспільства (досягається шляхом розвитку ціннісних орієнтацій, мотивів та установок, що спонукають діяти як громадянин-патріот); визнання себе такими, що реалізують свої права і обов'язки як члени демократичного суспільства, здійснюють об'єктивну оцінку власних вчинків, рис характеру і якостей відповідно до загальнолюдських і суспільно-державних цінностей (досягається шляхом формування у курсантів (студентів) активної життєвої позиції, реалізації громадських ініціатив і участю у волонтерській діяльності). Курсант (студент) із сформованою громадянською свідомістю і самосвідомістю завжди готовий стати на захист інтересів держави, її цілісності і суверенітету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боришевський М. Розвиток громадянської спрямованості особистості в юнацькому віці: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2007. 186 с.
2. Боришевський М. Самосвідомість як фактор психічного розвитку особистості. *Психологія і особистість*. 2009. № 4. С. 128–135.
3. Закон України “Про освіту”. 2017. URL: Про освіту / від 05.09.2017 № 2145-VIII (rada.gov.ua) (дата звернення 20.02.2023)
4. Закон України “Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності”. 2022. URL: Про основні засади державної... / від 13.12.2022 № 2834-IX (rada.gov.ua) (дата звернення 25.02.2023)
5. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення 26.02.2023)
6. Концепція реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України (2016). URL: Про затвердження Концепції реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України / LIGA:ZAKON (ligazakon.net) (дата звернення 25.02.2023)
7. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (у редакції 2022 р.). URL: Про внесення змін до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні / LIGA:ZAKON (ligazakon.net) (дата звернення 20.02.2023)

**ОСВІТНЬО-ВИХОВНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ
І САМОСВІДОМОСТІ КУРСАНТІВ (СТУДЕНТІВ) ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ**

8. URL: Благодійна допомога від ДДУВС: нові результати (mvs.gov.ua) (дата звернення 28.02.2023)

9. URL: Виховна робота (univd.edu.ua). (дата звернення 28.02.2023)

10. URL: Музей – ОДУВС (oduvs.edu.ua) (дата звернення 22.02.2023)

11. URL: Представники ДонДУВС отримали нагороди за участь у проєкті від EdCamp Ukraine / ДонДУВС (dnuvs.in.ua). (дата звернення 02.03.2023)

12. URL: Факультет № 4 (univd.edu.ua)

13. URL: У ДонДУВС провели всеукраїнську конференцію до річниці повномасштабного вторгнення росії в Україну / ДонДУВС (ukr.education) (дата звернення 02.03.2023)

REFERENCES

1. Boryshevskiy, M. (2007). Rozvytok hromadianskoi spriamovanosti osobystosti v yunatskomu vitsi: monohrafiia [Development of civic orientation for personality in adolescence: monograph]. Kyiv, 186 p. [in Ukrainian].

2. Boryshevskiy, M. (2009). Samosvidomist yak faktor psykhnichnoho rozvytku osobystosti [Self-consciousness as a factor of mental development of personality]. *Psychology and personality*. No. 4. pp. 128–135. [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro osvitu" [Law of Ukraine "On Education"]. (2017). Available at: Pro osvitu / vid 05.09.2017 No 2145-VIII (rada.gov.ua) (Accessed 20 Feb. 2023). [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy "Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti" [Law of Ukraine "On the Basic Principles of State Policy in the Field of Asserting Ukrainian National and Civic Identity"]. (2022). Available at: Pro osnovni zasady derzhavnoi... / vid 13.12.2022 № 2834-IX (rada.gov.ua) (Accessed 25 Feb. 2023). [in Ukrainian].

5. Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy [The concept of national-patriotic

education in the education system of Ukraine]. (2022). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (Accessed 26 Feb. 2023). [in Ukrainian].

6. Kontsepsiia reformuvannia osvity v Ministerstvi vnutrishnikh sprav Ukrainy [Concept of education reform in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. (2016). Available at: Pro zatverdzhennia Kontsepsii reformuvannia osvity v Ministerstvi vnutrishnikh sprav Ukrainy / LIGA:ZAKON (ligazakon.net) (Accessed 25 Feb. 2023). [in Ukrainian].

7. Kontsepsiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini (u redaktsii 2022 r.) [Concept of development of civic education in Ukraine (in the edition of 2022)]. Available at: Pro vnesennia zmin do Kontsepsii rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini / LIGA:ZAKON (ligazakon.net) (Accessed 20 Feb. 2023). [in Ukrainian].

8. Available at: Blahodiina dopomoha vid DDUVS: novi rezultaty [Charitable Assistance from DSUIA: New Results (mvs.gov.ua) (mvs.gov.ua) (Accessed 28 Feb. 2023). [in Ukrainian].

9. Available at: Vykhovna robota [Educational Work]. (univd.edu.ua) (Accessed 28 Feb. 2023). [in Ukrainian].

10. Available at: Muzei – ODUVS [OSUIA Museum]. (oduvs.edu.ua) (Accessed 22 Feb. 2023). [in Ukrainian].

11. Available at: Predstavnyky DonDUVS otrymaly nahorody za uchast u proiekti vid EdCamp Ukraine / DonDUVS [DONSUIA representatives received awards for participation in the project from EdCamp Ukraine] / DONDUVS (dnuvs.in.ua). (Accessed 02 Mar. 2023). [in Ukrainian].

12. Available at: Fakultet No. 4 [Faculty No. 4] (univd.edu.ua). [in Ukrainian].

13. Available at: U DonDUVS provely vseukrainsku konferentsiiu do richnytsi povnomasshtabnoho vtorhennia rosii v Ukrainu / DonDUVS [The DonSUIA hold an all-Ukrainian conference on the anniversary of a full-scale invasion of Russia into Ukraine] / DonDUVS (ukr.education) (Accessed 02 Mar. 2023). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.03.2023

Найперше видання творів Тараса Григоровича Шевченка – невеличка книжечка "Кобзар", яка з'явилася коштом Петра Мартоса у Петербурзі. Надруковано в ній 8 поезій: "Думи мої, думи мої, лихо мені з вами...", "Перебендя", "Катерина", "Плополя", "Нащо мені чорні брови, нащо карі очі", "До Основ'яненка", "Іван Підкова", "Тарасова ніч".

*Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?...*

*Тарас Шевченко
("Думи мої, думи мої"...)*

